

واقع امر این است که همواره در ارتباطات اجتماعی بخش قابل توجهی از گفته‌ها و شنیده‌ها و محاوره‌های روزانه مارا شایعات یا خبرهای ساختگی تشکیل می‌دهد. ما غالباً در صحبت‌ها و گفتگوهای دوستانه راجع به مسایل متنوعی صحبت و بعضاً خواسته و ناخواسته شایعات بی‌اساس و اطلاعات بیهوده‌ای را ردوبدل می‌کنیم.

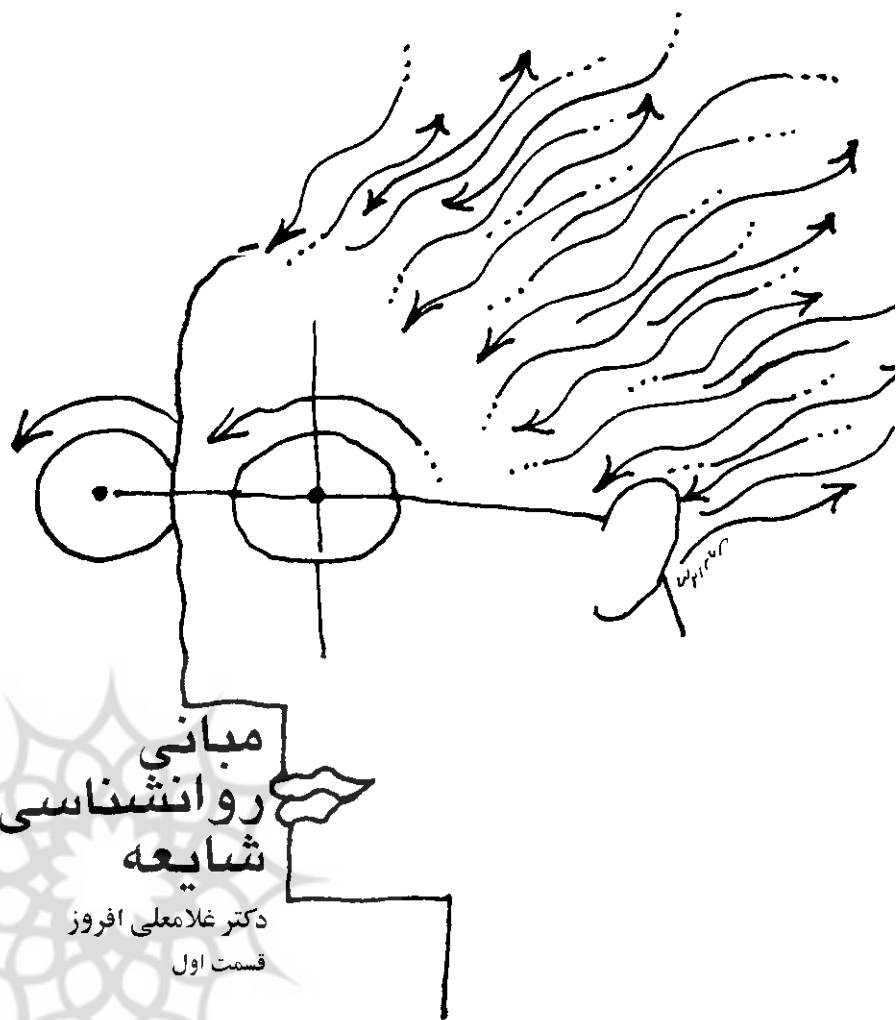
بسیاری از اوقات در جمعهای صمیمی و دوستانه طرح شایعات و خبرهای بی‌محتوا هدفی جز گذراندن وقت به همراه ندارد.

پدیده شایعه کم‌وبیش در همه جوامع رواج دارد، اما در جامعه‌ای که مردم با فقر اطلاع‌رسانی سریع و دقیق مواجهند و در بین گروهها و جمعیتهایی که به لحاظ سادگی و زودباوری و تأثیرپذیری آمادگی روانی بیشتری برای دریافت و انتقال شایعه دارند رونق بیشتری دارد.

قدرت شایعه با توجه به ماهیت، گستردگی و قدرت تأثیرگذاری آن در بین گروههای مختلف مردم به گونه‌ای است که می‌تواند اضطراب اجتماعی را افزایش و میزان بهره‌وری و تولید را کاهش دهد و چرخه اقتصاد را فلج نماید و اعتبار اجتماعی افراد یا نهادها و سازمانها و مؤسسات را خدشه‌دار سازد و بی‌اعتمادی و بدبینی و سوءظن و سستی باورها را نسبت به سلامت اشخاص و واقعیت‌ها و پدیده‌های مختلف جامعه رواج دهد.

بعضاً شایعه بطور فوق‌العاده‌ای قوت می‌یابد و آنچنان در اذهان آحاد مردم رسوخ می‌کند که اطلاعیه و توضیحات منابع رسمی دولتی هم به سهولت نمی‌تواند آنرا تکذیب و از افکار مردم خارج کند.

گرچه انتشار شایعه در هر زمان و در هر شرایط و موقعیت اجتماعی می‌تواند

در این مقاله سعی شده است ضمن بررسی ماهیت شایعات و تحلیل انگیزه‌های شایعه‌پردازی و شایعه‌گویی به روشهای پیش‌گیری و کنترل شایعات اشاره شده و راه‌حلهای کاربردی برای مقابله با شایعه ترسیم شود.

انسان اصالتاً موجودی اجتماعی و نیازمند ارتباط با دیگران است. تبادل اندیشه و احساس و دریافت و ارائه اطلاعات اساسی‌ترین عامل ارتباط بین افراد و شاخص پویایی حیات اجتماعی انسان است. بدون تردید رشد مطلوب شناخت و تحول منش اجتماعی انسان در گرو ظرفیت و قابلیت وی در چگونگی دریافت و پردازش و ارائه و مبادله اطلاعات و تولید اندیشه برتر است. اما

همواره بخشی از محاوره‌های اجتماعی و گفتگوهای دوستانه ما را شایعات یا خبرهای ساختگی تشکیل می‌دهد. پدیده شایعه کم و بیش در همه جوامع رواج دارد اما در جامعه‌ای که مردم با فقر اطلاع‌رسانی سریع و صحیح و دقیق مواجهند و در بین گروهها و جمعیتهایی که به لحاظ ساده‌اندیشی و زودباوری تأثیرپذیری بیشتری برای دریافت و انتقال شایعات دارند بیشتر متداول است. شایعه با توجه به ماهیت و قدرت تأثیرگذاری آن می‌تواند اضطراب اجتماعی را افزایش و میزان بهره‌وری و تولید را کاهش دهد و چرخه اقتصاد را فلج و اعتبار اجتماعی افراد، مؤسسات و کشورها را خدشه‌دار کند.

انتشار و انتقال شایعه، شفاهی و از طریق محاوره بین فردی است که به صورتهای جدی و هیجانی یا لطیفه‌گویی قابل ملاحظه‌ای است اما متأسفانه این نیز درست است که بعضاً برخی از شایعات یا «اخبار ساختگی» در روزنامه‌ها و مجلات و خبرنگارهای رسمی درج شده و به امواج رادیویی راه پیدا می‌کند.

در حقیقت انتقال شایعه از طریق جراید و مطبوعات مستقل و خبرنگارها و منابع وابسته به دولت و کارگزاران نظام از قدرت تخریب روانی- اجتماعی بیشتری برخوردار خواهد بود. لذا همیشه در جوامعی که قانون مطبوعات به‌طور جدی حاکم و نافذ بوده و حقوق افراد حقیقی و حقوقی رعایت می‌گردد، مدیران و سردبیران مطبوعات بسیار مراقب هستند که بجای اخبار موثق «شایعه‌ای» را انتشار ندهند. البته انتشار شایعه از طریق اعلامیه‌ها، جزوات، شب‌نامه‌های بی‌نام و نشان نیز در بعضی از جوامع معمول است. هرچند دامنه این شیوه از انتشار شایعه نمی‌تواند به گستردگی انتقال شفاهی باشد. اما این روش ناپسند نیز می‌تواند نیروی تخریبی بیشتری داشته باشد.

برای اینکه در زندگی روزمره متوجه باشیم که به شایعه گوش می‌سپاریم یا اخبار و اطلاعات واقعی دریافت می‌کنیم، می‌بایست همواره به جست‌وجوی دلایل منطقی، معیارهای عقلانی و شواهد معتبر برخیزیم. منابع اخبار رسمی همیشه مشخص و قابل بررسی و ارزیابی است، لیکن همان طوری که اشاره شد سرچشمه شایعات و «اخبار ساختگی» همواره نامعین، تیره و پنهان است.

چگونه و چرا شایعه انتشار می‌یابد؟

به طور کلی، در شرایط و موقعیتهای زیر زمینه شیوع شایعات بیشتر فراهم

مسئولان، مردم، سازمانها و نهادهاست.

شایعه، موضوع ظاهراً مهمی است که بدون اینکه صحت و سقم آن معلوم باشد انتشار می‌یابد.

شایعه پدیده‌ای است که می‌آید و می‌رود. به دیگر سخن، شایعه اساساً در موقعیت خاص و به صورت موقت و گذرا پدیدار می‌گردد و گاه شایعات کهنه در موقعیتهای جدید یا مشابه ظاهر می‌شود. معیار تشخیص شایعه از خبر، خرافات از علم، ساده‌لوحی و زودباوری از بصیرت و دانایی همان دلایل متقن و شواهد مطمئن است. منبع شایعه همیشه مبهم و نامشخص است.

پدیده شایعه کم‌وبیش در همه جوامع رواج دارد، اما در جامعه‌ای که مردم با فقر اطلاع‌رسانی سریع و دقیق مواجهند و در بین گروه‌ها و جمعیت‌هایی که به لحاظ مادی و زودباوری و تأثیرپذیری آمادگی روانی بیشتری برای دریافت و انتقال شایعه دارند رونق بیشتری دارد.

خبر مورد تأیید واقع می‌شود در حالیکه شایعه همیشه مورد تأیید قرار نمی‌گیرد، به همین دلیل، بعضی از جامعه‌شناسان نظیر تاموتسوشیباتانی (۲) شایعه را «خبر ساختگی» نامیده‌اند. زیرا شایعات عمدتاً از جمعی علاقه‌مند به اخبار ساختگی سرچشمه می‌گیرد. شایعه که معمولاً می‌تواند در آن رگه‌هایی از حقیقت نهفته باشد، برای ایجاد باور است بخصوص زمانی که جامعه با ضعف اخبار صحیح و فقدان منابع موثق اطلاع‌رسانی مواجه باشد.

شایعات اعم از اینکه به ظاهر مثبت یا منفی باشد، هدفی جز تخریب روانی و افشاندن تخم بی‌اعتمادی به همراه ندارد. با این که اساساً بستر اصلی جریان

نشانی از یک مشکل روانی- اجتماعی در ابعاد مختلف باشد، اما رواج شایعه در بحرانهای سیاسی، نظامی، اقتصادی و اجتماعی فوق‌العاده قابل توجه است. فی‌المثل در دوران جنگ، شایعات می‌تواند موجبات ضعف روحیه رزمندگان و تهدید امنیت ملی را فراهم آورد. گاه شایعه یا اخبار بی‌اساس در دوران جنگ می‌تواند موجب به صدا درآمدن آژیرها و آماده‌باشهای نابهنگام و غیرضروری شود یا زمینه باورها و امیدهای کاذب و غیرمعقول را در بین نظامیان و اقشار مردم به وجود آورد. همچنین شایعات بی‌اساس در دوران جنگ می‌تواند نگرشهای منفی و احساسات نامطلوبی را نسبت به کارگزاران وفادار نظام و فرماندهان نظامی در نزد گروه‌های مختلف مردم به وجود آورد. لذا ضرورت دارد به پدیده شایعه در جامعه انقلابی و در حال تحول اسلامی بیش از پیش توجه داشته و با شناخت مبانی روانشناختی حاکم بر «شایعه» و شناخت روشهای پیشگیری و کنترل شایعه به‌طور جدی اندیشیده و گامهای عملی را برای امنیت و سلامت روانی جامعه برداریم.

شایعه چیست؟

شایعه، خبر یا اطلاعات تأییدنشده‌ای است که مورد توجه گروه یا جمعیت خاصی بوده و برای ایجاد باور نزد دیگران معمولاً از فردی به فرد دیگر به‌طور شفاهی بدون هیچ‌گونه اطمینان و دلیل و مدرک کافی انتقال می‌یابد. به عبارت دیگر شایعه طرح و شیوع دادن خبر یا ادعایی است که همواره هاله‌ای از شک و تردید آن را پوشانده است.

شایعه خط باریکی را بین واقعیت و سراب ترسیم می‌کند.

شایعه عمدتاً مربوط به وقایع و رویدادهای مهم، اشخاص مشهور،

می‌گردد:

۱. موضوع و محتوای شایعه یا «خبرساختگی» برای گوینده و شنونده آن مهم بوده و از اهمیت قابل توجهی برخوردار باشد. به همین جهت هر خبری که از اهمیت و برجستگی لازم برخوردار نباشد فضایی برای سیر و سفر نمی‌یابد. اما اگر موضوع شایعه از نظر مردم بسیار مهم و حیاتی باشد به سرعت منتشر شده و در هر گذری و محله و خانه و کوچه و خیابان و تاکسی و اتوبوس و قطار و هواپیما و ... راهی و جایی برای خود می‌یابد. این شایعه به گلوله برفی رها شده در سرازیری تپه‌های پر از برف را می‌ماند که هرچه پیش‌تر می‌رود بزرگتر می‌شود.

۲. شرایط اجتماعی به گونه‌ای باشد که اخبار صحیح و واقعیتها در هاله‌ای از ابهام قرار گرفته باشد. به دیگر سخن، وقتی ما حقیقت را می‌دانیم دلیلی برای گوش دادن به شایعه وجود نخواهد داشت. اهمیت و حساسیت این دو مسأله به گونه‌ای است که می‌توان گفت قانون اصلی شایعه در همین دو اصل خلاصه می‌گردد.

آلپورت^(۳) روان‌شناس شهیر که برای نخستین بار در جنگ دوم جهانی به طور علمی پدیده شایعه را مورد بررسی و ارزیابی قرار داد، اعتقاد دارد که شایعه حاصل اهمیت مسأله^(۴) مورد بحث برای گروه یا جماعت هدف است.

هنگامی که نظام اطلاع‌رسانی جامعه دارای ابهام و فقر باشد، فی‌المثل در زمان جنگ، شایعه به اوج خود می‌رسد و وقایع و رویدادهای نظامی بیشترین توجه را به خود اختصاص می‌دهد.

اگر شایعه یا خبر ساختگی از نظر مردم یک محله، شهر، یا کشور از اهمیت لازم برخوردار نباشد و مردم نسبت به آن در وضعیت ابهام‌آمیزی قرار نگرفته باشند، نمی‌تواند به طور طبیعی انتشار یابد. مثلاً

برای مردم کشور ما شایعه آلودگی همبرگر مک دونالد آمریکا چندان اهمیتی ندارد و یا شایعه گرانی فوق‌العاده قیمت شتر در بعضی از کشورهای عربی اهمیت چندانی برای اروپایی‌ها و آمریکایی‌ها نمی‌تواند داشته باشد و لذا مردم دلیل و انگیزه لازم برای اشاعه این شایعه در خود نمی‌بینند. علاوه بر دو عامل مهم که بدان اشاره شد، دو عامل دیگر نیز می‌تواند در اشاعه شایعه کاملاً مؤثر باشد که در اینجا به عنوان اصل سوم و چهارم از آنها یاد می‌شود.

۳. نگرانی و اضطراب شخصی: زمانی که درصد قابل توجهی از اقشار مختلف جامعه در زندگی فردی و حیات اجتماعی خود به دلایل گوناگون از جمله فشارهای روانی اجتماعی و ناامنی سیاسی همواره به طور جدی نگران و مضطرب باشند، زمینه شیوع و انتشار شایعات بیشتر فراهم می‌گردد. همه انسانها نیاز دارند که از نوعی تعادل عاطفی و بهداشت روانی برخوردار باشند. وجود نگرانی مزمن و اضطراب مداوم آفت تعادل عاطفی و بهداشت روانی و تمرکز و خلاقیت ذهنی است. همه افراد به طور خودآگاه و ناخودآگاه، مستقیم یا غیرمستقیم، برای حفظ حیات روانی خود به دنبال آرامش و سکینه خاطر و به زبان دیگر تعادل جویی و بازیابی سلامت روانی خویشند. افراد مضطرب و نگران و پریشان همانند کسانی هستند که پیوسته به دنبال گمشده خویشند. لذا، این قبیل افراد در همین جهت و در پی یافتن گمشته‌های خود اگر نتوانند با قدرت ایمان و توکل و اخلاص و پالایش روان و تصعید وجود، به اطمینان قلبی و رضامندی درونی نایل گردند، به هر شهر و دیار فکر و خیال سیروسفر می‌کنند و با هر غریبه و آشنا هم‌نوا شده و به هر طریق و سخن روا و ناروا گوش جان می‌سپارند و هرآنچه را که دریافت

می‌دارند، درست یا غلط، به هنگام و نابهنگام بازگو می‌کنند تا شاید آرام گیرند. (۵) در حقیقت شایعه با ناامنی و اضطراب به گونه‌ای همراه است که هر قدر عدم امنیت روانی و اضطراب در میان مردم فزونی یابد به همان میزان شایعات بیشتر انتشار می‌یابد. برعکس، افرادی که از آرامش روانی بیشتر برخوردارند و کسانی که با ایمان و سکینه قلبی و در نهایت اخلاص و کرامت شخصیت در نیل به هدفهای متعالی کام برمی‌دارند، هرگز توجهی به شایعات نداشته و از کنار هر آنچه بیهوده و لغو است با صلابت می‌گذرند. (۶)

۴. استعداد شایعه‌پذیری

همیشه رونق بازار شایعات را می‌توان در میان افراد و جمعهای ساده‌اندیش و زودباور مشاهده کرد. افراد ساده و خوش‌باور که عمدتاً احساسات آنان بر عقل و منطقشان غالب می‌آید؛ سوداگران ارزان‌قیمت فرآورده‌های ذهنی تقلبی، یعنی «شایعات» هستند. بدیهی است فردی که عاقلانه می‌اندیشد و خردمندانه به مسائل می‌نگرد و با بینش و بصیرت شنیده‌ها و خواننده‌ها را مورد نقادی و ارزیابی قرار می‌دهد، در مقابل شایعات ایستادگی و سماجت بیشتری دارد و شخصیتش در برابر امواج ویرانگر شایعات مقاوم است. افرادی که با بهره‌مندی از سلامت روان و اندیشه متعالی و خلاق به پدیده‌ها و رویدادهای اجتماعی می‌نگرند به هنگام مواجه شدن با سخن لغو، بدون تغییر وضعیت روانی و نشان دادن حالات احساسی و هیجانی و تأیید یا تکذیب آنی، با تأمل و تعمق مستقیم و غیرمستقیم در پی واری‌های علمی و دلایل منطقی و مدارک مستند برمی‌آیند. کسی که هشیارانه و عاقلانه انواع اطلاعات دریافتی را مورد ارزیابی قرار می‌دهد کمتر اسیر شایعات می‌گردد.

ویژگیهای افراد شایعه‌پذیر، شایعه‌گو و شایعه‌جو و انگیزه‌های شایعه‌پردازی تردیدی نیست که گاه ممکن است آفت شایعه، حدت، قوت و گستره آن در شرایط و موقعیتهای مختلف، مستقیم و غیرمستقیم، دامنگیر اکثریت قریب به اتفاق و قشرهای مختلف مردم شده و حتی بعضاً اذهان افراد سرآمد، متفکر، اندیشمند و کارگزار جامعه را نیز موقتاً متأثر سازد. اما در اینجا بحث، پیرامون ویژگیهای شخصیتی افرادی است که عادت یا رفتار شایعه‌گویی و شایعه‌پردازی در زندگی و حیات اجتماعی ایشان نسبتاً پایدار بوده و تا حدود زیادی قابل پیش‌بینی است.

به طور کلی برجسته‌ترین ویژگیهای افراد شایعه‌پذیر و شایعه‌گو عبارت است از:

۱. ساده‌لوحی و زودباوری

همان طور که قبلاً نیز اشاره شد ساده‌اندیشی و زودباوری از مهمترین ویژگیهای شناختی و رفتاری افراد شایعه‌پذیر و شایعه‌گوست. در حالی که اشخاص بصیر و تیزبین و دوراندیش و عاقلی که از شخصیت استوار و منش متعالی برخوردارند هرگز به سادگی تحت تأثیر شایعات قرار نگرفته و ناقل نظرها و خبرها و ادعاهای بی‌اساس و غیر م. تند و غیرموثق نمی‌شوند.

۲. ناامنی و زودبرانگیختگی

در غالب موارد، افراد شایعه‌پذیر و شایعه‌گو فاقد امنیت روانی کافی بوده و در برابر محرکهای مختلف محیطی و خبرها و نظرهای ظاهراً مهم و مرتبط زود برانگیخته شده و از خود واکنش هیجانی نشان می‌دهند. به عبارت دیگر افرادی که از احساس امنیت روانی و اعتماد به نفس و اطمینان خاطر نسبت به وضع زندگی و برنامه‌های حال و آتی خود برخوردار نیستند و همواره نگران و

مضطرب به نظر می‌رسند و بیش از دیگران تحت تأثیر شایعات قرار گرفته و ناقل آن می‌شوند.

۳. پرگویی و گزافه‌گویی

افرادی که عادت به پرگویی و گزافه‌گویی دارند و در تعامل بین فردی و موقعیتهای اجتماعی بسیار اغراق آمیز صحبت کرده و به راحتی اعداد و ارقام، رویدادها و واقعاتها را دهها بلکه صدها برابر می‌کنند، بیش از دیگران که مقید به دقت در بیان کلمات و واژه‌ها بوده و گزیده‌گو محسوب می‌شوند مستعد شایعه‌پذیری و شایعه‌گویی هستند.

۴. غیبت و دروغ‌گویی

از جمله آفات زبان و اختلال روان غیبت کردن و دروغ‌گویی است و عمدتاً افرادی که به این دو صفت مذموم و ویرانگر و عدم رشد شخصیت سالم اجتماعی مبتلا هستند وجودشان بیش از دیگران در تنگنای شایعات محبوس می‌گردد.

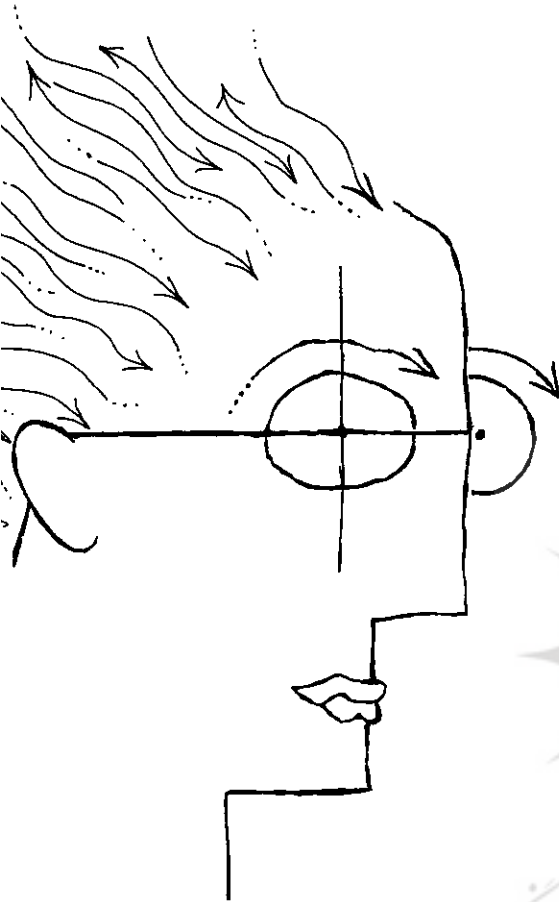
۵. ایستایی شخصیت و عدم اعتماد به نفس

اصولاً آدمهایی که همواره در مدار بسته‌ای حرکت کرده و به دلیل عدم اعتماد به نفس از پویایی لازم در زندگی فردی و حیات اجتماعی برخوردار نبوده و از خلاقیت و نوآوری بهره‌ای ندارند، زودتر از دیگران با جریان شایعات همسو می‌شوند. در صورتی که افراد خلاق و نوآور، آنهایی که اندیشه‌ای برتر از حال دارند و گام فراتر از وضع موجود برمی‌دارند و با تفکر واقع‌گرا بن‌بستها را می‌شکنند و سعی به شایعات که مخلوق ذهنهای پریشان انسانهای محبوس در زمان و مکان و شرایط موجود است نمی‌گذارند.

۶. خودتوجهی و کژاندیشی

آن دسته از انسانهایی که همواره مایلند رویدادهای وقایع مختلف را خودمحورانه از دریچه دید محدود و محبوس خود تفسیر کرده و هرآنچه را

بر وفق مرادشان نیست تهدیدی بر موجودیت خود قلمداد کنند همیشه نسبت به دیگران با بدبینی و سوءظن می‌نگرند و بیش از دیگران در معرض شایعه‌پذیری و شایعه‌گویی قرار دارند. ادامه دارد

زیرنویس:

۱- گاه امیدهای کاذب و دل‌بستگی‌های شدید نسبت به رویدادهای غیر معقول که صرفاً در نتیجه شایعات پدیدار می‌شود می‌تواند موجبات یأس و ناکامی ناشی از عدم تحقق امیدها و بالطبع افسردگی‌ها و بعضاً مرگهای ناگهانی را فراهم آورد.

2- Tamotsu shibotani

3- G.W.Allport

۴- اهمیت مسأله «ایهام در جامعه»=شایعه

۵- الابدكرالله تظمن القلوب «قرآن کریم» در حالی که فقط با یاد خدا قلبها آرام می‌گیرد.

۶- ...اذامروباللغو مرواکراماً(فرقان: ۷۲)